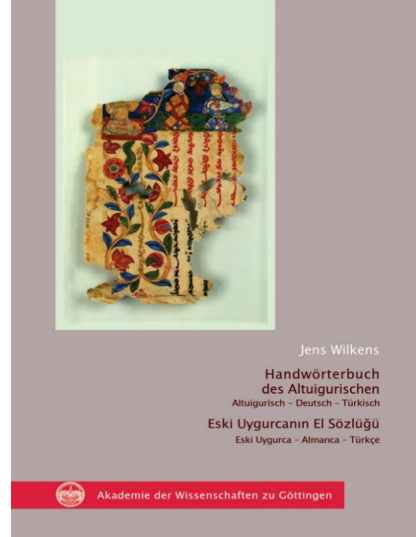

Jens WILKENS, *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uyğurcanın El Sözlüğü, (Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe)*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.), 2021, Hardcover, 17x24; IX, 929 Seiten. ISBN 978-3-86395-481-9.

20. yüzyılın başından itibaren Orta Asya'ya düzenlenen araştırma gezilerinde pek çok yazma bulunmuştur. Eski Uyğurca çalışmalarının başladığı bu yıllardan günümüze değin birçok metin yayını yapılmış ve bu metinlerin sonrasında yapılan dizin çalışmaları sözlük işlevi görmüştür. Ancak, sözlük olarak adlandırabileceğimiz bütünlüklü ilk çalışma W. Bang ve A. v. Gabain tarafından *Türkische Turfantexte* serisinin ilk beş cildinin sözlüğü olarak hazırlanan *Analytischer Index* adlı çalışmadır.¹

Türkiye'de yapılan ilk Eski Uyğurca sözlük çalışması ise Ahmet Cafe-roğlu tarafından o güne kadar yayınlanan metinler taranarak yapılmıştır. *Uygur Sözlüğü* adı altında, birinci

¹ BANG, Willi, Annemarie von GABAIN (1931): *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*. Berlin. (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931: 17, 461-517.) [Tıpkıbasım: SEDTF 2: 133-189].

bölüm A-K harfleri 1934², ikinci bölüm K-S harfleri 1937³ ve üçüncü bölüm S-Z harfleri 1938⁴ yıllarında üç fasikül halinde ve daha sonra genişletilerek 1968'de *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*⁵ adıyla tek cilt olarak yayınlanmıştır. *Uygur Sözlüğü* hakkında ayrıntılı bilgi için Berker Keskin'in konuyla ilgili çalışmasına bakılabilir.⁶

Eski Uygurca sözlük çalışmaları içinde en önemli yere sahip olan çalışma Klaus Röhrborn tarafından 1977-1998 yılları arasında *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*⁷ adıyla altı fasikül halinde, *ärñäk* maddesine kadar yayınlanan çalışmadır. Bu çalışma daha sonra yeni bir proje olarak başlatılmış 2010⁸, 2015⁹, 2017¹⁰ ve 2020¹¹

² CAFEROĞLU, Ahmet (1934): *Uygur Sözlüğü. Birinci Bölüm: A-K*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

³ _____. (1937): *Uygur Sözlüğü. İkinci Bölüm: K-S*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

⁴ _____. (1938): *Uygur Sözlüğü. Üçüncü Bölüm: S-Z*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

⁵ _____. (1968): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁶ KESKİN, Berker (2019): "Ahmet Caferoğlu ve Uygur Sözlüğü". *Doğumunun 120. Yılında Ahmet Caferoğlu Hâtrâ Kitabı*. Editörler: Prof. Dr. Fikret Turan, Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar. İstanbul Üniversitesi - Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık: 78-93.

⁷ RÖHRBORN, Klaus (1977-1998): *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 1-6: a-ärñäk, Wiesbaden.

⁸ _____. (2010): *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab-üzüglä-*. [Türkçe başlık: Uygurca Sözlük. İslam öncesi Orta Asya Türkçe metinlerinin dil malzemesi. Yeniden düzenlenmiş baskı. I. Fiiller. 1. Cilt: ab-üzüglä-]. Stuttgart.

⁹ _____. (2015): *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık*. [Türkçe başlık: Uygurca Sözlük. İslam öncesi Orta

yıllarında *Neue Folge* (Yeniden düzenlenmiş baskı) adıyla ilk dört cildi yayınlanmıştır. Halen devam eden ve uzun yıllar devam edeceği tahmin edilen çalışma alanın en kapsamlı ve ayrıntılı sözlük çalışmasıdır.

Burada tanıtılmaya çalışılacak olan *Handwörterbuch des Alt-uygurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı eser ise Eski Uygurca üzerine bugüne değin hazırlanmış en kapsamlı ve hacimli çalışmadır. Dr. Jens Wilkens tarafından hazırlanan bu çalışma, *Akademie der Wissenschaften zu Göttingen /Göttingen Bilimler Akademisi* tarafından 2021 yılı başında yayınlanmıştır. Eserin girişinde de bahsedildiği üzere kullanımı kolaylaştırmak ve öğrencilerin de kullanabileceği bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır.

Eser, *Einleitung / Giriş (s. I-IX)* ve *Sözlük (s. 1-929)* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümü (s. I-IX); çalışmaya katkı ya da destek sağlayan kişilere ve kurumlara *Danksagung / Teşekkür (s. I)* yazısı ile başlar. *Vorbemerkungen / Ön açıklamalar (s. II)* bölümünde ise çalışmanın amacı ve izlenilen yöntemin gerekçeleri ortaya konulmuştur. *Hin-*

Asya Türkçe metinlerinin dil malzemesi. Yeniden düzenlenmiş baskı. I. İsimler-Zamirler-Edatlar. 1. Cilt: a-asvık]. Stuttgart.

¹⁰ _____. (2017): *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 2: aš-äžük*. [Türkçe başlık: Uygurca Sözlük. İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerin Dil Malzemesi. Yeniden düzenlenmiş baskı. I. İsimler-Zamirler-Çekimsiz Sözcükler. 2. Cilt: aš-äžük]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

¹¹ ÖZERTURAL, Zekine; Klaus RÖHRBORN (2020): *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, I. Verben. Band 2: edäd- – iztä-*. Stuttgart: Steiner Verlag.

weise zur Benutzung / Kullanım önerileri (s. II-VI) adını taşıyan bölümde ise yanlış okumalar, düzeltmeler, transkripsiyon yöntemi, yabancı kelimelerin transkripsiyonu, yer ve kişi adları, Mani ve Brahmi harfli metinlerin transkripsiyonunda kullanılan bazı harfler vb. üzerinde durulmuştur. Son olarak *Abkürzungen / Kısaltmalar* (s. VII-IX) bölümünde çalışmada kullanılan kısaltmalara ve sembollere yer verilmiştir.

Sözlük (s. 1-929) çalışmanın temelini oluşturan asıl bölümdür. Latin alfabesine dayanan Eski Uygurca transkripsiyon alfabesi esas alınmıştır. Madde başları Eski Uygurca, anlam ve açıklamalar Almanca-Türkçe olarak iki dilli verilmiştir:

bütürü gänzlich, zur Gänze, vollständig || büsbütün, tamamıyla, tamamen, tastamam

kaçuruş- einander verfolgen, einander in die Flucht schlagen || kaçışma, karşılıklı uzaklaştırma vs. gibi.

Diğer dillerden doğrudan alıntılanan kelimeler gelişme işareti < ile gösterilmiştir:

hai < Chin. 鞋 *xie* (Spätmittelchin. *xhja:j*) Schuh || ayakkabı

nala < Skt. *nala* n. pr. (ein Nāgarāja) || bir Nāgarāja'nın adı (s./bk. Mo. *nali*) vs. gibi.

Diğer dillerden üçüncü bir dil aracılığıyla alıntılanan kelimeler ise çift gelişme işareti << ile gösterilmiştir:

abibu << Skt. *abhibhū* n. pr. (ein Schüler des Buddha Śikhin) || Śikhin adlı Buda'nın bir öğrencisinin adı

vaçira-upam << Skt. *vajropama* diamantgleich, wie ein Vajra || elmas gibi, Vajra gibi, Vajra'ya benzer vs. gibi.

Yazmada eksik yazılmış olan harfler yay ayraç () içinde gösterilmiştir:

azlanmaksız(ın) (adv.) ohne Geiz, ohne Knausern || cimri olmama, pintilik etmeme

čalad(a)r ~ č(a)l(a)dar << Skt. *jalādhāra* Teich, See bzw. Name eines Teichs || küçük göl, göl veya küçük gölün adı vs. gibi.

Yazmada yazılmamış olan ve basit bir yazma hatası olarak kabul edilemeyecek harflerin düzeltmelerini göstermede < > işareti kullanılmıştır:

²**yanar** (statt *yanarı* ist *yin<l>äri* zu lesen → ¹*yin*) || (*yanarı* yerine *yin<l>äri* okunmalı → ¹*yin*)

²**kak<i>la-** † (Verschlimmbesserung von → *kakla-* → *käklä-*) || (→ *kakla-* → *käklä-* için yanlış düzeltme önerisi) vs. gibi.

Yazmada okunamayan kayıp harflerin tamamlanmış biçimleri köşeli ayraç [] içinde gösterilmiştir:

kamč[ıl]ıg mit Peitsche || kamçılı

[kava]ntavišay << Skt. *višaya* Name eines alten Landes in Zentralasien (in der Gegend von Taškurgan) || Orta Asya'da (Taškurgan civarında) eski bir ülkenin adı vs. gibi.

Yazmada fazladan yazılan harfler kaş ayraç { } içinde gösterilmiştir:

yašan{ın}- † → *yaškın-* → *yahšin-* gibi.

Asli kaynakta veya bazen yayınlanmış metinlerde yanlış belirtilmiş, değiştirilmiş yapılar yıldız işareti * ile gösterilmiştir:

***mahīzasake** → *mahišasake*

mantal(a)yanlıg ~ mant(a)l(a)yanlıg << Skt. *maṅḍalayāna*
Maṅḍalayāna- (ein Thron) (vielleicht alter Fehler für
**mantalavatlıg*; s. Skt. *maṅḍalavāṭa*) || Maṅḍalayāna ... (bir
taht) (muhtemelen **mantalavatlıg* için eski bir hata; bk.
maṅḍalavāṭa) vs. gibi.

Alternatif biçimler ve okumalar, tarih ve yaklaşık tarihler
alternasyon işareti ~ ile gösterilmiştir:

açiravadi ~ aç(i)ravadi << Skt. *ajiravatī* n. loc. (ein Fluss
bei Śrāvastī) || Śrāvastī yakınındaki bir nehrin adı

ganah-dar ~ g(a)nah-dar (*ganah*° < Sogd. x'n'kh)
Verwalter || idareci, yönetici vs. gibi.

Birden fazla okunuşu olan kelimeler ilgili madde başlarına ok
işareti → ile yönlendirilmiştir:

čadik → *čatik* ; **čadıklıg** → *čatiklıg*

ılınčga → *yılınčga* ; **ımirt** → *imirt* vs. gibi.

Budist ve/veya Manihaist terimler, ikilemeler, kalıp ifadeler ilgili
maddenin alt başlığı olarak verilmiştir:

¹**ır** Ton, Geräusch, Lied, Gesang || gürültü, şarkı, türkü;
Musikinstrument || çalgı

ır būdig kūh Lied, Tanz und Gesang || şarkı, dans ve
melodi

ır oyun Lied und Gesang, Musik² || şarkı ve türkü,
müzik²; Musikinstrument² || çalgı²

ır takšut ün Gesang² || türkü²

ır üni Gesang-Stimme, Sing-Stimme || şarkı sesi

irta takšurup ırla- in Versen singen || dizeler hâlinde
şarkı söylemek

m(a)rdasp(a)nt < Sogd. mrδ'spnd (m) Bez. für fünf man. Götter (Söhne des Urmenschen) || Maniheizm'de Beş Tanrının adı (Hormuzta'nın oğulları)

m(a)rdasp(a)nt t(ä)ñrilär (m) Mardaspant-Götter (d. h. Fünfgötter = die Söhne des Hormuzta) || Mardaspant Tanrılar (yani, Beş Tanrı = Hormuzta'nın oğulları)

m(a)rdasp(a)nt t(ä)ñrilärn(i)ñ otaçılıkı (m) Ort der Heilung für die (verwundeten) Mardaspant-Götter (Bez. für ein Kloster) || (yaralı) Beş Tanrı için şifa yeri (bir manastırın adı)

sañabet < TochB *sañhabhed* < Skt. *sañghabheda* Spaltung der (buddh.) Gemeinde (= eines der Kardinalvergehen im Buddh.) || (Budist) cemaatin ayrılması (Budizm'de en önemli bir günahın adı)

sañabet kıl- eine Spaltung der Gemeinde bewirken || bir cemaatin ayrılmasına yol açmak vs. gibi.

Belirsiz anlamlar veya belirsiz etimolojiler parantez içinde soru işareti (?) ile gösterilmiştir:

tauma Bed. unklar || anlamı belirsiz

tıñşu < Chin. (?) Bed. unklar (med. Kontext) || anlamı belirsiz (tıbbi bağlamda) vs. gibi.

Özel adlar ve kişi adları madde başında büyük harfle gösterilmiştir:

Nam Čor n. pr. (männlich) || erkek adı

Nam Lu n. pr. (männlich) || erkek adı vs. gibi.

Bir kelimenin yanlış okuyuşu veya yazımı ve eski transkripsiyon biçimleri † işareti ile gösterilmiş ve ok işareti → ile doğru okuyuşa yönlendirme yapılmıştır:

N(a)m(a)k † (Verschlimmbesserung von *äm(i)g* → ¹*äm*) ||
(*äm(i)g* → ¹*äm* için yanlış düzeltme önerisi)

Abič † → *Apič* ; **Abičuk** † → *Apičuk* ; **abıg** † → ¹*apıg* ;
Abıg † → ²*Apıg* vs. gibi.

Eski Uygurca çalışmalarında ve araştırmalarında büyük kolaylık sağlayacak olan bu çalışmayı hazırlayan Dr. Jens Wilkens'e alana yapmış olduğu katkıdan dolayı teşekkür eder, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.

Gönül ARİS
gonularis@gmail.com